

نقش مدیریتی مردان در اقتصاد خانواده از منظر مقام معظم رهبری

رقیه شعبانی سابقی^۱

چکیده

مدیریت اقتصادی خانواده، یکی از مهم‌ترین ابعاد زندگی مشترک است که در اسلام و دیدگاه‌های مقام معظم رهبری، نقش محوری به مرد به‌عنوان سرپرست خانواده داده شده است. این نقش، فراتر از تأمین مادی بوده و شامل برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و ایجاد تعادل در اقتصاد خانواده است. هدف از تدوین این مقاله که به روش توصیفی و با ابزار کتابخانه‌ای تدوین شده است شناخت نقش مدیریتی مردان در اقتصاد خانواده از منظر مقام معظم رهبری است. آن‌چه که تحقیق حاضر را متمایز کرد، نگاه درون دینی به مدیریت اقتصادی خانواده در زندگی اسلامی بوده است. در این مقاله، ابتدا به ارائه تبیینی واژه شناسانه از مفهوم مدیریت و اقتصاد پرداخت و سپس به مدیریت اقتصادی کسب درآمد و تخصیص درآمد خانواده توسط مردان اشاره کرد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت است از کسب درآمد حلال، کارآفرینی، اعتدال در مصرف، تفکیک نیازها و خواسته‌ها، پس‌انداز در مصرف خانواده. مدیریت اقتصادی صحیح مردان مسلمان، تنها با یاد خدا و پرهیز از افراط و تفریط در مصرف و خودداری از تجمل‌گرایی امکان‌پذیر بود، از این رو انسان با شناخت این موارد از اضطراب و نگرانی زندگی ماشینی رهایی یافت و به رفاه، اطمینان خاطر همراه با عزت، آزادی و کرامت انسانی رسید. **واژگان کلیدی: اقتصاد، مدیریت، مدیریت مردان، خانواده، رهبری.**

^۱ طلبه سطح دو مدرسه‌ی علمیه‌ی حضرت نرجس سلام الله علیها ساری.

مقدمه

اقتصاد خانواده به عنوان مجموعه‌ای از تصمیم‌گیری‌ها و فعالیت‌های مالی در یک واحد خانوار، نقش محوری در پایداری و سعادت خانواده ایفا می‌کند. در این میان، نقش مرد به عنوان سرپرست خانواده در مدیریت این اقتصاد از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. مدیریت اقتصادی مردان در خانواده، فراتر از تأمین نیازهای مادی، شامل برنامه‌ریزی مالی، بودجه‌بندی، سرمایه‌گذاری، مدیریت بدهی و توزیع عادلانه منابع است. با توجه به تغییرات سریع اجتماعی و اقتصادی جوامع امروزی و پیچیدگی‌های روزافزون مسائل مالی خانوار، ضرورت بازنگری در الگوهای مدیریت اقتصادی خانواده و ارائه الگویی جامع و مبتنی بر آموزه‌های اسلامی بیش از پیش احساس می‌شود. دین مبین اسلام با تأکید بر مفاهیمی همچون قناعت، انفاق، عدالت و اهمیت خانواده، الگوی کاملی برای مدیریت اقتصادی خانواده ارائه می‌دهد. این پژوهش با هدف تبیین دقیق‌تر نقش مرد در مدیریت اقتصادی خانواده و ارائه الگویی اسلامی برای این نقش انجام شده است. سوال اصلی پژوهش این است که نقش مدیریتی مردان در اقتصاد خانواده از منظر مقام معظم رهبری چگونه است؟

تحقیقاتی در موضوع مدیریت اقتصادی خانواده به صورت کتاب و مقاله موجود می‌باشد از جمله:

- کتاب «نگرشی نو بر اقتصاد خانواده» لیدا کاکیا که در این کتاب شاخصه‌های سالم و ناسالم اقتصاد خانواده مورد تحقیق واقع شده است و در ادامه محقق به بیان آثار اقتصاد سالم و ناسالم از جنبه‌های روحی و روانی خانواده پرداخته است. در این کتاب شاخصه‌های کاملی از مدیریت اقتصادی خانواده بیان نشده است.

- کتاب «اقتصاد در خانواده» طاهره کشودی است که در آن به تحلیل قسمتی از امور اقتصاد خانواده مسلمان پرداخته شده است ولی به دنبال بیان شاخصه‌های مدیریت اقتصادی خانواده مسلمان نمی‌باشد، بنابراین کتاب مذکور نمی‌تواند پاسخگوی دغدغه‌های خانواده مسلمان در زمینه مدیریت اقتصادی باشد.

- مقاله‌ی «وظایف اقتصادی مرد در مدیریت اقتصاد خانواده از نگاه قرآن و روایات» به نویسندگی مهسا مقدس و حسن خواجه‌وند صالحی؛ در این مقاله ابتدا به اهمیت پرداخت نفقه و مهریه پرداخته است سپس به چگونگی بهره‌بردن و خرج کردن درآمد حلال پرداخته است.

- مقاله «نقش و مسئولیت زن و مرد در مدیریت اقتصاد خانواده از نگاه قرآن و عترت» به نویسندگی حسن خواجه‌وند صالحی؛ از نظر این مقاله، تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی،

سازماندهی، تقویت روحیه همکاری بین اعضای خانواده، دوراندیشی و پیش‌گیری، تربیت و آموزش را مهمترین ویژگی‌های زن و مرد در مدیریت اقتصاد خانواده ذکر کردند.

این پژوهش با و تاکید بر نقش رهبری، تفاوت اصلی خود را با مطالعات پیشین نشان می‌دهد. در حالی که مطالعات قبلی بیشتر به جنبه‌های عمومی مدیریت اقتصادی خانواده پرداخته‌اند، این پژوهش به طور خاص به نقش مدیریتی مردان در اقتصاد خانواده از منظر مقام معظم رهبری می‌پردازد.

۱. مفهوم شناسی

در هر پژوهشی نیاز است تا واژگان کلیدی و پرتکرار از نظر لغوی و اصطلاحی مورد واکاوی قرار گیرد تا هرگونه ابهام از نظر خواننده برطرف گردد. در این مقاله نیز به واکاوی واژگان اقتصاد و مدیریت پرداخته خواهد شد.

۱-۱. اقتصاد

اقتصاد در لغت از ریشه‌ی «قَصَدَ» گرفته شد. به معنای رفتن، روان شدن، قصد چیزی یا کسی را کردن، خواستن، نیت کردن، در اندیشه‌کاری بودن و امثال آن به کار رفته است.^۱ قصد به معنی «استقامه الطریق» یعنی پایداری در راه است. میانه روی در زندگی اقتصادی آن است که نه اسراف، نه «تقصیر» و نه سخت‌گیری کند.^۲

از نظر راغب اصفهانی اقتصاد به معنی اعتدال در امور است بدون افراط و تفریط به تناسب هر موضوع.^۳ در قرآن کریم نیز قصد به معنای میانه‌روی آمده است «وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ» و در رفتار میانه‌روی اختیار کن.^۴

^۱ آذرنوش، فرهنگ معاصر (عربی - فارسی)، ص ۵۴۴، واژه (قصد).

^۲ فراهیدی، العین، ج ۵، ص ۵۴.

^۳ راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۶۷۲، واژه قصد.

^۴ لقمان: ۱۹.

۱-۲. مدیریت

مدیریت فرایند به کارگیری مؤثر و کارآمد منابع مادی و انسانی در برنامه ریزی، سازماندهی، بسیج منابع و امکانات، هدایت و کنترل است که برای دستیابی به اهداف سازمانی و بر اساس نظام ارزشی مورد قبول صورت می‌گیرد.^۱

۱-۳. مدیریت اقتصادی

مدیریت اقتصادی برای تصمیم‌گیری و حل مسئله است؛ به بیان ساده می‌توان گفت که مدیریت اقتصاد با به کارگیری مبانی و مفاهیم اقتصاد خرد و کلان و دیگر مباحث مرتبط با اقتصاد، در مدیریت امور مالی کسب و کار انجام گیرد. در روایات مدیریت اقتصادی با عنوان تقدیر معیشت بیان شد. تقدیر معادل عربی برنامه ریزی است که به معنی مقدار، توان و طاقت است.^۲ تقدیر معیشت که در لسان روایات از علایم ایمان قرار گرفته به معنی ایجاد تعادل بین افراط و تفریط است.^۳ تقدیر معیشت نوعی مصرف با درآمد و پرورش نظم اقتصادی در زندگی است که وجود آن سبب می‌شود انسان به انحراف مصرفی دچار نشود و انفاق به اسراف منجر نشود و زهد و قناعت به اقتدار منتهی نگردد یعنی اصل تقدیر معیشت به نوعی در عملی شدن صحیح اصول انفاق، قناعت و زهد در زندگی انسان، نقش مدیریت رفتاری را ایفا می‌کند.^۴

۲. مدیریت اقتصادی کسب درآمد مردان

یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های مدیریت اقتصادی خانواده، تأمین معاش است. در سنت اسلامی، وظیفه اصلی تأمین معاش خانواده بر عهده مرد گذاشته شده است. به کلیه منافع مادی و عایدات پولی در یک زمان مشخص، درآمد گویند. به عبارت دیگر، به کلیه منافع حاصل از به کارگیری انواع مختلف دارایی‌ها، سرمایه‌ها و نیروی کار یک فرد در یک دوره زمانی، درآمد گفته می‌شود.^۵ در نگرش اسلامی، دارایی و ثروت نه تنها امر ناپسند نبوده، بلکه امری بسیار پسندیده است. از سفارش‌های اسلامی است که مرد تلاش کند تا ثروت و درآمد حلال برای خود و خانواده‌ی خود به دست آورد. در آیات و روایات، تلاش اقتصادی برای رفع نیاز خود و خانواده در حد کفاف و همچنین

^۱ رضائیان، اصول مدیریت، ص ۱۵۹

^۲ زبیدی، تاج العروس من جواهر القاموس، ج ۷، ص ۳۷۰.

^۳ طریحی، مجمع البحرین، ج ۳، ص ۴۶۸.

^۴ جداری عالی و میر معزی، مدل اسلامی اخلاق مصرف، ص ۲۸-۳۰.

^۵ بانکی پور فرد، عیش و معاش، ص ۱۴۹.

برای رشد جامعه و شکوفایی استعدادها و دستیابی به رفاه، ممدوح است. مقام معظم رهبری نیز فرمودند: «سرپرستی امور خانواده به عهده‌ی مرد است. مرد باید برود کار کند. معیشت خانواده به عهده‌ی اوست».^۱

تلاش برای کسب درآمد و تأمین معیشت خانواده، سیره‌ی اولیاء دین بوده است. مطالعه سیر دین، به روشنی این امر را نشان می‌دهد. امام علی (علیه السلام) می‌فرمایند:

«مَنْ يَعْمَلْ يَزِدْ قُوَّةً، مَنْ يُقَصِّرْ فِي الْعَمَلِ يَزِدْ فِتْرَةً؛ آن کس که کار کند توانش افزونی یابد و آن

کس که کم کار کند و بیکار باشد سستی (و ناتوانی) او افزون می‌گردد».^۲

کسب درآمد باید با رعایت اصول اسلامی و اخلاقی صورت گیرد. کسب درآمد از راه‌های حرام، ربا و بهره‌کشی از دیگران، نه تنها مورد نکوهش اسلام است، بلکه می‌تواند به سعادت دنیوی و اخروی فرد و خانواده نیز آسیب برساند. همکاری زن و مرد در تأمین نیازهای خانواده نیز مورد تأکید اسلام است و می‌تواند به تقویت بنیان خانواده کمک کند.

۲-۱. کسب درآمد حلال

کسب حلال فعالیت اقتصادی است که با رعایت کامل اصول اسلامی و اخلاقی انجام می‌شود. این نوع کسب و کار نه تنها به سودآوری مادی می‌انجامد، بلکه به رشد معنوی فرد و جامعه نیز کمک شایانی می‌کند. همچنین، کسب حلال به معنای رعایت کامل حقوق دیگران در تمامی معاملات و تعاملات اقتصادی است.^۳ این سخن گرچه به آسانی گفته می‌شود اما در مقام عمل بسیار سخت است تا جائی که امام صادق (علیه السلام) به یکی از اصحابش فرمود:

«مُجَادَلَةُ السُّيُوفِ أَهْوَنُ مِنْ طَلَبِ الْحَلَالِ، نَبْرَدَ بِأَشْمَشِيرٍ مِنْ كَسْبِ رُوزِي حَلَالٍ رَاحَتٌ تَرِ اسْت.»^۴

قرآن کریم نه تنها کسب درآمد و بهره‌مندی از نعمت‌های دنیوی را منع نکرده است، بلکه با تأکید بر اهمیت کار و تلاش، انسان را به فعالیت و کسب روزی حلال تشویق می‌کند. در واقع، قرآن کریم فقر و بیکاری را مذموم شمرده و انسان را به استفاده از توانایی‌های خود برای رسیدن به زندگی بهتر دعوت می‌نماید و می‌فرماید:

^۱ خامنه‌ای، خطبه‌ی عقد، ۱۳۷۹/۰۶/۲۸.

^۲ تمیمی آمدی، غررالحکم و دررالکلم، ص ۵۹۰.

^۳ انصاریان، حلال و حرام مالی، ص ۲۸۷.

^۴ کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۱۶۲.

«لَيْفَقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَ مَنْ قَدَّرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَلْيَنْفَقْ...» هر کس که دارای وسعت (مالی) است، باید طبق وسعت خود نفقه دهد...»^۱

اسلام بر اهمیت تفکیک نیازها از خواسته‌های کاذب تأکید فراوان دارد. نیازهای کاذب، مانند نیازهایی که از تبلیغات ناشی می‌شوند یا برای حفظ ظاهر اجتماعی ایجاد می‌شوند، می‌توانند به اسراف و تبذیر منجر شوند. مرد به‌عنوان رهبر خانواده، باید از ایجاد چنین نیازهای کاذبی در خانواده جلوگیری کند و به جای آن، بر تأمین نیازهای واقعی اعضای خانواده تمرکز کند.^۲ امام خامنه‌ای نیز در این باره فرموده است:

«چقدر لباس زیاده‌تر از اندازه‌ی لازم چند برابر اندازه‌ی لازم خریداری می‌شود و در خانه‌ها و صندوقها می‌ماند، برای این که یک بار در مراسمی پوشیده شود! اینها اسراف است. می‌خواهم این مطلب را ملت عزیزمان بدانند که اسراف، فعل حرام است؛ گناه است؛ خلاف شرع است؛ آنجایی که اسراف باشد و اسراف مال و اسراف نعمت‌های الهی انجام گیرد، تضییع و تلف کردن نعمت است. تصمیم بگیرید این کار را نکنید».^۳

با تفکیک نیازها از خواسته‌ها و اولویت‌بندی آن‌ها، مرد می‌تواند از منابع مالی خانواده به بهترین نحو استفاده کند و از بروز اختلافات و تنش‌های خانوادگی ناشی از مشکلات مالی جلوگیری کند. همچنین، با آموزش این مهارت به فرزندان، می‌تواند آن‌ها را برای مدیریت مالی در آینده آماده کند.

^۱ طلاق: ۷.

^۲ فیضی، آسیبهای اقتصاد خانواده و راه‌های برون رفت از آن از دیدگاه قرآن و حدیث، صص ۳۲-۴۴.

^۳ همان.

نتیجه‌گیری

مردان به عنوان فعال اقتصادی در خانواده از منظر مقام معظم رهبری معرفی شدند. اینان می‌توانند اقتصاد خانواده را مدیریت کرده تا زندگی خوب همراه با آرامش را به زن و فرزندانشان ببخشند. این مقاله با هدف شناخت نقش مدیریتی مردان در اقتصاد خانواده از منظر مقام معظم رهبری و با توجه به مطالعات پیشین و منابع در دسترس به نتایج زیر دست یافته است:

مدیریت اقتصادی کسب درآمد مردان، بر اساس این بخش، مردان در اسلام مسئولیت تأمین معاش خانواده را بر عهده دارند و کسب درآمد حلال یکی از مهم‌ترین وظایف آن‌ها است. کسب درآمد حلال نه تنها برای تأمین نیازهای مادی خانواده ضروری است، بلکه به رشد معنوی فرد و جامعه نیز کمک می‌کند و مورد تأکید اسلام است. مردان به عنوان سرپرست خانواده، مسئولیت تأمین نیازهای مادی و معنوی خانواده را بر عهده دارند و باید برای بهبود وضعیت اقتصادی خانواده تلاش کنند. برنامه‌ریزی مالی دقیق و جامع، کلید موفقیت در مدیریت اقتصادی خانواده است و به خانواده کمک می‌کند تا به اهداف مالی خود دست یابد. کارآفرینی به عنوان یک راهکار موثر برای کسب درآمد حلال و بهبود وضعیت اقتصادی خانواده، مورد تأکید اسلام است.

مدیریت اقتصادی تخصیص درآمد مردان در خانواده که شامل اعتدال در مصرف است. اعتدال در مصرف، یکی از اصول مهم در مدیریت اقتصادی خانواده است و به پایداری اقتصادی و رفاه خانواده کمک می‌کند. آینده‌نگری و پس‌انداز، از عوامل مهم در تضمین امنیت مالی خانواده در بلندمدت هستند و مردان باید به این موضوع توجه ویژه داشته باشند. تفکیک نیازهای ضروری از خواسته‌های غیرضروری، به خانواده کمک می‌کند تا منابع مالی خود را به صورت بهینه تخصیص دهند.

منابع

❖ قرآن کریم

❖ نهج البلاغه

کتاب

۱. آذرنوش، آذرتاش، فرهنگ معاصر (عربی - فارسی)، تهران: نشر نی، ۱۳۷۹ ش.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، قم: جامعه المدرسين، ش ۱۳۶۴.
۳. انصاریان، حسین، حلال و حرام مالی، قم: دارالعرفان، ۱۳۹۳ ش.
۴. بانکی پور فرد، امیر حسین، عیش و معاش؛ زندگی گوارا در پرتو اقتصاد اسلامی، اصفهان: حدیث راه عشق، ۱۳۹۳ ش.
۵. تمیمی آمدی، عبدالوحد، غررالحکم و دررالکلم، قم: دارالکتاب الاسلامی، ۱۴۱۰ ق.
۶. جداری عالی، محمد؛ میرمعزی، سید حسین، مدل اسلامی اخلاق مصرف، اقتصاد اسلامی، ش ۴۶، ۱۳۹۱ ش.
۷. حر عاملی، محمد حسن، وسائل الشیعه، قم: موسسه آل البيت، ۱۴۰۹ ق.
۸. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، بیروت: دارالقلم، ۱۴۱۲ ق.
۹. رضائیان، علی، اصول مدیریت، تهران: سمت، نوبت اول، ۱۳۹۵ ش.
۱۰. زبیدی، محمدمرتضی، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت: مجمع اللغة العربیه، ۱۲۰۵ ق.
۱۱. شریفی و همکاران، علی، اقتصاد خانواده در فرهنگ رضوی، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، چاپ اول، ۱۳۹۳ ش.
۱۲. شفیعی مازندرانی، محمد، اقتصاد خانواده: اخلاق معیشتی در قرآن و سنت، قم: مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۸ ش.
۱۳. صدوق، من لا یحضر الفقیه، قم: جامعه المدرسين، ۱۴۰۳ ق.
۱۴. طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان، قم: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۹۷ ق.
۱۵. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرين، مکتب النشر الثقافه الاسلامیه، ۱۳۶۷ ش.
۱۶. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، قم: هجرت، چاپ دوم، ۱۴۱۰ ق.
۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ ق.

۱۸. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۱۹. محدثی، جواد، روزی حلالم آرزوست، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۹۱ ش.
۲۰. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، قم: دارالحديث، ۱۳۸۱ ش.
۲۱. مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ش ۴۸، ۱۳۹۱ ش.
۲۲. ورام بن ابی فراس، ابوالحسین مسعود بن عیسی، مجموعه ورام: آداب و اخلاق اسلام، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۶۹ ش.

نشریات و سایت

۱. تقوی پور، محمدرضا؛ صلواتیان، سیاوش، «الگوی خانواده تراز اسلامی در منظومه فکری رهبری معظم انقلاب اسلامی»، فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال هجدهم، شماره ۶۹، زمستان ۱۳۹۴ ش.
۲. پرتال رهبری، «گفتگو نگاه اسلامی به ابعاد مالی ازدواج»، ۱۳۹۸/۰۵/۱۳.
۳. خامنه‌ای، سیدعلی، «خطبه‌ی عقد»، ۱۳۷۹/۰۶/۲۸.
۴. _____، «بیانات در دیدار کارگران»، ۱۴۰۲/۰۲/۰۹.
۵. _____، «بیانات در دیدار جمعی از کارآفرینان سراسر کشور»، ۱۳۸۹/۰۶/۱۶.
۶. _____، «تعیین و ابلاغ سیاستهای کلی اصلاح الگوی مصرف»، ۱۳۸۹/۰۴/۱۵.
۷. خواجه‌وند صالحی، حسن، «نقش و مسئولیت زن و مرد در مدیریت اقتصاد خانواده از نگاه قرآن و عترت»، سومین کنفرانس بین المللی پژوهشهای دینی، علوم اسلامی، فقه و حقوق در ایران و جهان اسلام، ۱۳۹۸ ش.
۸. عترت دوست، محمد، «جایگاه برنامه ریزی در مدیریت اسلامی از منظر آیات و روایات»، دو ماهنامه ی توسعه ی انسانی پلیس، سال هفتم، شماره ۳۳، بهمن و اسفند ۱۳۸۹ ش.
۹. علاسوند، فریبا، «نقش مردان در مدیریت خانواده»، ماهنامه فرهنگی، هنری و اجتماعی پیام زن، شماره ۲۴۶، شهریور ۱۳۹۱ ش.

۱۰. فیضی، حسین، «آسیبهای اقتصاد خانواده و راههای برون رفت از آن از دیدگاه قرآن و حدیث»، پایان نامه کارشناسی ارشد گروه علوم قرآن و حدیث، پاییز ۱۳۹۴ش.
۱۱. مروی، محمدعلی، «سرپرستی خانواده با نگاه به آیه ۳۴ سوره نساء»، نشریه علمی وزارت علوم، معرفت، شماره ۱۲۲، ۱۳۸۶ش. پرتال جامع علوم انسانی.
۱۲. یوسفی، شیدا؛ رحیمی، هیمن، مدیریت اقتصاد خانواده، اولین همایش ملی مدیریت راهبردی و کاربردی، ۱۳۹۷ش.